

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 28.10.2020 | Kabul Tarihi: 11.12.2020

Hisbe Kurumundan Diyanet İşleri Başkanlığı ve TSE'ye İyiliği Önerme

-The Principles of Offering Goodness From The Institution of Hisbe to the Presidency of Religious Affairs And TSI-

Mustafa BARIŞ*

Atıf/Citation: Barış, Mustafa. "Hisbe Kurumundan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Tse'ye İyiliği Önerme / The Principles of Offering Goodness From The Institution of Hisbe to the Presidency of Religious Affairs And TSI". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 753-779.

Öz:

Makalede Rasulullah döneminden başlayıp, Halife Ömer zamanında müesseseseleşen, XX. yüzyıla kadar tüm Müslüman ülkelerde devam eden ve bir anlamda Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker uygulamalarının bir göstergesi olan "Hisbe" kurumu incelenmiştir. Gerek tarihi süreç içinde yaşadığı değişiklikler, gerek hukukî statüsü, gerek uygulama koşul ve mahiyetleri ve son olarak da günümüzde bu kurumsal yapıya denk düşen müesseselerle benzerlik yönleri ve ilişkileri irdelenmiştir. Söz gelimi Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Standardları Enstitüsü iki temsili kurum olarak örneklemiştir. İnsanların özelden Müslümanların, yapılan işin kalite ve şartlarına önem vermenin erdemi-ne ulaşmış bir ideali fikri planda yakalama şiarında oldukları sonucuna ulaşılmış, en azından bu şiarı gerçekleştirmeye çalışanların, gerçekleştirenlerin uzun vadede ayakta kalabileceklerinin önemi belirtilmiştir. Allah'ın insanlara zulmedici olmadığı, çoğu kötülüklerin insanların kendi edimleri dolayısıyla gerçekleştiği gerekçelendirmesiyle, insan temelli sorunların yine insan odaklı ortak aklın kullanılmasıyla çözülebileceği, dolayısıyla bilim ve akl-ı selimin tüm insanlık için ulaşılması gereken bir ileri medeniyet ülküsü olduğu ve bu ülkünün bir kere ulaşıp durulan bir hedef olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hisbe, Diyanet, TSE, Ulu'l-Emr, Danışma-Ehliyet, Basiret.

Abstract:

In the article, the institute of "Hisbe", an indicator of implementations of Commanding Right and Forbidding Wrong which began in the period of Rasulullah, institutionalized in the era of Caliph Ömer, continued in all the Muslim countries until the century of XX has been examined. The chan-

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafabaris@gmail.com. Orcid: 0000-0002-0647-1917.

ges it experienced during the historical period, as well as its legal status, the conditions, and natures of implementations, and finally the similarities and relations with the institutions, which corresponds to this institution today, were addressed. For instance, the Presidency of Religious Affairs and the Turkish Standard Institution were sampled as two representative institutions. It has been concluded that people, specific to Muslims, have intended to acquire an ideal at the mental level of reaching the virtue of caring about the qualities and conditions of the work done, the importance of capability of standing in the long run of the people at least trying to realize this intention or achieved this, was expressed. Justifying that Allah does not crush the human, many badnesses are realized because of humans' own acts, it was concluded that human-sourced problems can be solved by using human-focused common sense, thus science and good sense are an advanced civilization ideal that should be reached for all humankind and this ideal is not such an ideal to stop after reached.

Key words: Hisbe, Religious Affairs, TSI, Ulu'l-Emr, Counseling-Competency, Foresight.

1. GİRİŞ

Gerek dini gerek felsefi gerek diğer metinler olsun, bir disiplin veya bilgi kümesinin kendini açıklaması veya hem yatay hem dikey anlamda “o”nu anlayabilmek; “o”na saygıyla başlar. Kur’an başlangıçta, Bakara Suresi’nin ilk ayetlerinde; Hüseyin Atay’ın tercümesiyle, “Şüphe götürmeyen bu kitap saygılı olanlara doğru yolu göstergesidir.”¹ ifadesine yer verir. Başka anlamda da anlaşılabilir olan ayeti bu çeviriye sadık kalarak anlamaya çalışalım. Ayetin devamında gelen ve içselleştirilmesi öğüdü verilen görünmeyene inanma, salatı ikame ve rızıkları paylaşım esaslarıyla ancak ve ancak Kur’an’ın anlaşılmasına ve yorumlanmasına başlanmasının ussalığı bir kez de zahir olarak ortaya çıkmaktadır. Görünmeyene inanma erdemi; insanın ussal aktivitelerine, sadece duyu ve nakil bilgileriyle sınırlı olmayan ve fakat görünenin ötesine ussal gerekçelendirmelerle ulaşabilen bir akıllı bireyin yetisi olarak tavsif edilse gerektir. Salat’ın ikamesi, kişisel disiplin ve aşkın olan ile bağın hiç kopmaması gerekliliğini görürür kılar. Rızıkı adaletle bölüşüm ve paylaşım ise sosyal bir varlık olan insanın, sırf bireysellikten ancak kurtulabileceği ve tehlikeleri engelleyen duvarda kenetlenmiş “taşlardan bir taş” olarak toplum hayatında konum elde edebileceğini işaret eden bir müessese olarak karşımızda durur. Kur’an’ın hemen başında insana verilen bu üç öğüt, onun tüm çağlara hitap edebilmesindeki espriyi de barındırır.

Dinin kaynağı ilahidir. İnsanlar din üretmezler. Bir kol ne kadar güçlü olursa olsun, kendi vücudunu kaldıramaz. Ancak bir başka tutamaktan yardım olarak vücudunu taşıyabilir. Bu realite; dinin de akıldan farklı olan ama büsbütün akıldan uzak da kalmadan temellendirilen bir yönünün olduğunu gösterir. “Allah’ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı, az bir kısmınız hariç şeytana uyardı-

¹ Kur’an: Türkçe Çeviri, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Atay ve Atay, 2007), 1.

nız.”² ayeti de dayanak sağlamaktadır ki, vahiy olmadan da insanlar *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* olan şeyleri yani iyi ve kötüyü, güzel ve çirkini, doğru ve yanlış, faydalı ve zararlı anlayabilirler.³

Kur'an-ı Kerim'in önderliğini kabul eden Müslüman bireyler olarak bizler en temelde iki şeyden sorumlu olduğumuzu düşünürüz. Biri kendi Müslümanlığımız, diğeri başkalarının davranışlarıdır. Bu kapsama, yönetsel erki bulduran kişiler de dâhildir. Fakat bu alanda bireyin cahilliği, liyakat sahibi olmaması, realiteleri tam incelememesi veya onlara hâkim olamaması yüzünden karmaşa çıkabilir. Bu yüzden, aşağıdaki soruların araştırılıp cevaplanması gerekmektedir.

- 'Emri bi'l-Ma'rûf'un şartları nelerdir?
- Neden/niçin önemlidir?
- Kimler, hangi derecede kime karşı sorumludur?
- Uygulama sahaları nerelerde, kimlerin eliyle gerçekleşmelidir?
- Gerçekleştirme vasıtaları nelerdir?
- Özel hayat-mahremiyet kavramıyla nasıl bir ilişkisi vardır?

Yoksa toplumda huzursuzluk başlayabilir. İnsanın ancak gücünün yettiğinden sorumlu olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* ve din özgürlüğü konusunun özel bir hassasiyetle incelenmesi gerekmektedir.⁴ Zira akıllı ve özgür olmak, ilahi 'hitab, davet ve icâba' muhatap olmanın iki temel koşuludur.

İyiliği önermek, kötülüğü önermemek; İslam'ın en önemli ilkelerinden biridir. Çünkü bu önerilerin sahibi Allah (c.c)'dir.⁵ Ayrıca Rasûlullah'tan: "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir."⁶ şeklinde bir rivayet de vardır. Tüm kesimlerce bilinen, anonim olan ama İmam Âzam'a da nispet

² en-Nisa 4/83.

³ Şaban Ali Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu* (Ankara: OTTO Yayınları, 2018), 73.

⁴ Hüseyin Atay, *İslam'ı Yeniden Anlama* (Ankara: Atay Yayınları, 2015), 196-197; Michael Cook, *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction* (Cambridge University Press, 2003), VII-VIII.

⁵ Cook, *Forbidding Wrong in Islam*, 11., İlgili ayetler için bkz: et-Tevbe, 9/71. En-Nisa, 4/34.

⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 1329, "İman", 78., Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-ü Tirmizî*, thk. İbrahim Atva Avd (Kahire, 1962), 4/469-470.

edilen şu anlayış üzerinde Müslüman ümmeti ittifak etmiştir: “Ümera yani politik erki elinde bulunduranlar “el” ile, ulemâ yani âlimler “söz-dil” ile, halk ise mümkün olanları el ile”⁷ değilse sorunu gerekli mercilere ulaştırarak ya da kalbiyle onaylamadan iyiliği önerir ve kötülüğe engel olur.

Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker kapsamındaki ayetlerin ifadeleri, kökleşmiş kesin bir anlatım ile yerini almıştır. Fakat sonraki Müslüman bilginlerin onu nasıl anlayacağı, onunla ne demek istendiği hakkında ne sonuçlar çıkaracağı konusu veya onun nasıl kavramsallaştırılacağı, ifadelerdeki kesinlikte olduğu gibi, netliğe kavuşturulmamıştır. İfadeler genel ve belirsizdir, görevin somut karakterine hiçbir gönderme yapmamaktadır. Yani ortada bir emir vardır ama sonrakilere için uygulama biçimi Cook'a göre müphemdir. Rasulullah zamanında bu emirden, Allah'ın birliğine ve elçinin doğruluğuna inanma, *nehiyden* ise putperestlikten ve elçiyi inkardan uzak durma anlaşılmıştır.⁸

“Onlar ki, Allah'a verdikleri ahdi, onunla anlaşıp bağlandıktan sonra bozar, Allah'ın birleştirilmesini *emrettiği şeyi* keser ve yeryüzünde bozgun çıkarırlar. İşte bunlardır hüsrana uğrayanlar.”⁹

Kur'an'da ilk “e-m-r” kelimesi, yukarıdaki ayette geçer. Buradaki emir şu anlamları içerir. Emir ile üst konumdaki biri, daha alt konumdakinden bir eylemi talep eder. İş, kasıt manasındaki *umur* kelimesinin tekili olan *emr* kelimesi de bu yüzden bu şekilde kullanılmıştır.¹⁰ Ayette hüsrana uğrayacak olanlar; ahde vefayı ahdi bozmakla, Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi koparmak ve ayrı tutmakla, salâhı fesatla, ilahî sevabı da ilahî eza ile değiştirenler olacaktır.¹¹ Yazır'a göre Allah'ın birleştirilmesini istedikleri şeyleri kesmek; güzel amel yapmama, kurtuluşu temin eden emirlerin ve ilahi hükümlerin tersine hareket etmektir. Fısk; “büyük günah işleme suretiyle Allah'a uymaktan dışarı çıkma” anlamı taşır. Şer'i bakımdan üç derecesi vardır: İlki, günahı çirkin saymakla beraber ara sıra günah işlemek. İkincisi, üzerine düşerek sürekli yapmaktır. Üçüncüsü ise çirkinliği inkar ederek yapmaktır.¹²

⁷ Cook, *Forbidding Wrong in Islam*, 17.

⁸ Cook, *Forbidding Wrong in Islam*, 3.

⁹ el-Bakara 2/27.

¹⁰ Maḥmūd ibn 'Umar ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf 'an Hakā'iki Ğavâmidı't-Tenzîl Ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl: Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 1/332.

¹¹ ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 1/332.

¹² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları, 1992), 1/245.

Ayette geçen ahd, Allah'a verilen güvence anlamındadır. Bu güvenceler, Allah'ın insanlara yerleştirdiği tevhit delilleridir.¹³ Bir görüşe göre Allah'ın ah-dinden maksat, Allah'ın Yahudilerden kanlarını akıtmayacakları birbirlerine saldırmayacakları, akrabalık bağlarını kopartmayacakları konularında almış olduğu ahittir.¹⁴ Genel olarak ahdi bozmak, Allah'ın ayetlerini, kitaplarını, elçi-lerinin emirlerini kabul edip güvence verdikten sonra bozmak anlamında kul-lanılmıştır.¹⁵

2. İYİLİĞİ ÖNERME İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

2.1. Temyiz Gücü/Melekesi

Kur'an, her şeyden önce dini ve ahlaki ilke, uyarı ve öneriler kitabıdır. Bununla birlikte Medine'de oluşan toplumu şekillendiren ayetlerle hukuki bir belge niteliği de vardır.¹⁶ Kur'an'ın "benzersiz" bir kitap olması onun dizgesel-liğinde de yatmaktadır. Kur'an besmeleyle başlar ve onda Allah'ın "Rahman" ve "Rahim" isimleri yer alır.

Kur'an'da "rā hā mīm" "رحم" kökünden türeyen kelimeler toplamda 339 defa geçer. "Raḥmān" "رَحْمَن" kelimesi Allah'tan başkaları için kullanılmaz. Rahim ise Allah'tan başkası için de kullanılır. Bu bağlamda denilir ki; Yüce Allah dünyada Rahman, ahirette Rahim'dir. Zira O'nun ihsanı dünyada mü'min ve kafirlerin tümünü kapsarken, ahirette ise yalnız mü'minleri kapsa-maktadır. "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Onu korunanlara yazacağım."¹⁷ ayeti bunu gösterir. Başka bir görüşe göre Rahmet, Allah'tan nimet ve lütuflar-dır; insanlardan ise incelik ve şefkattir.¹⁸

شكر kelimesi Kur'an'da 69 ayette 75 defa geçer. حمد kelimesi de 66 ayette 68 kez geçer. Fatiha; Ümmü'l-Kur'an, Ümmü'l-Kitâp olarak adlandırılır. Kur'an'ın bütün surelerinin özü, ana kökü ve genel temsilcisidir ki; besmele tac, Kur'ân en mükemmel vücut, Fatiha onun başı, "Hamd Allah içindir." ifadesi bu başın çehresidir. *Medih* ve *teşekkür* ile bazı durumlarda eş anlamlı olabilen hamd

¹³ el-Araf 7/172, el-Bakara 2/40.

¹⁴ ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 1/330.

¹⁵ ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 1/330.

¹⁶ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 86.

¹⁷ Araf 7/156.

¹⁸ Rağıp el-İsfahani, *Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 420.

kelimesi; bir çeşit 'övmek' ve 'övülmek' anlamına gelir. Hamd, Allah'a, onun lütuf ve ilmine yapılır. Bir iyilikten sonra yapılması gerekir. Bu iyiliğin, hamd edene ulaşmış olması şart değildir. Şükürde ise bu iyilik kişiye ulaşınca yapılır. Şükür gelmiş olan bir nimete sözlü, fiili veya kalp ile nimeti verene saygıda bulunmak kastıyla ona karşılık vermektir. Dil ile şükür yapılırsa hem hamd hem de medh olur ve minnettarlık ifade eder. Hamd daha özel, şükür ise daha genel bir ifadedir. Hamd delile dayalı haklı bir ümidin sevincini veya minnettarlık gibi gerçekleşmiş bir nimet içinde bulunarak rahat etmenin mutluluk zevki ile yapılır. Hamd ve şükür; ikisi de hak ve hakikat sevgisi, gönlün sevinç ile dolması ve bundan dolayı ahlaka uygun olmakla birlikte, 'hamd'de; sevinç ve arzu manası, 'şükür'de; içten bağlılık ve dostluk manası daha net bir şekilde bulunur.¹⁹

Besmeledeki Allah'ın iki isminin zikredilmesi, başlangıçta Allah'ın diğer isimlerinin ve niteliklerinin de farkındalığına varılması öğüdünü vermektedir. Zira tanımlama, bir sorunu zihni planda anlamamanın, çözmenin ilk ve en önemli adımıdır. Bu durum matematikte de psikolojide de diğer disiplinlerde de geçerlidir. İsimlerle ilgili yapılacak araştırmalardan elde edilecek çözüm ile Allah'a hamd ve şükür gerekliliği dizgeselliğin benzersizliği ve çok anlamlılığından sadece bir tanesidir.

Yukarıda özetle ortaya koymaya çalıştığımız Allah'ın isimleri arasındaki anlam farklılıklarının bilinmesiyle inancın içeriğinin doğru oluşturulması, Türkçemizde hemen hemen aynı anlama gelen fakat, hemen yukarıda Yazır'ın da belirttiği gibi, nüanslarla birbirinden ayrılabilen hamd ve şükür örneği, Kur'an'ı anlama ve anlatmada dil çalışmalarının önemini ortaya koyar.

Klasik tüm kaynaklarda yer alan nesnel ve maddi gerçeklik Kur'an-ı Kerim'in besmele ve Fatıha ile başlıyor olmasıdır. Yukarıdaki giriş de göstermiştir ki, bu gerçeklik Kur'an'ın başta gelen, baş ve başat kavramının "temyiz" olmasını ifade etmektedir. Besmele ve Fatıha'nın ilk ayetinde yer alan içkin anlam "temyiz", zahiri olarak Kur'an'ın tamamında dört defa, "birbirine benzeyen, benzemeyen şeyleri ayırmak, anlama gücü, çatlak, paralanmak, uzak ve ayrı durmak" anlamlarında kullanılmıştır.²⁰ Günlük hayattan bir örneklendirmenin yeridir.

كُرَّةُ طَائِرَةٍ	Voleybol	Literal anlamı "uçan top"tur.
كُرَّةُ الْيَدِ	Hentbol	Literal anlamı "el topu"dur.

¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/70-72.

²⁰ el-İsfahani, *Müfredat*, 420.

Her iki oyunda top elle oynanır ve top aynı zamanda oyuncular arasında havadan birbirine iletilir. İki oyunu Arapça öğrenen bir yabancıya anlatmak gerektiğini varsayalım. Burada temyiz gücüne sahip olmak demek; el ile oynanan iki oyun arasındaki farkı idrak edebilecek bir anlayışa sahip olmayı ifade etmektedir. Dili öğrenen kişi cevaba ulaşmak için, “Hangi kelimedede filenin kalede, hangisinde iki takımın arasındaki direklerde bulunmakta olduğu” sorusunu sormalıdır. Bu sorunun cevabını anladığı zaman, iki kelimeyi zihinde konumlandırmış olacaktır.

O halde, *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* için de ilk şart insanın temyiz gücüne sahip olması gerekliliği olduğudur. Zira kavramlar, realiteler ve noktalar arası bağlantıyı kurmada yardımcı olacak temyiz gücü olmazsa *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* konusunda sorunlar çıkabilir.

2.2. Ulu'l-Emr Kavramı

“Ey iman edenler; Allah'a ve elçisine uyun; sizden '**ulu'l-emr**' olanlara da. Herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve elçisine havale ediniz...”²¹

“Onlara güvenlik ve tehlikeyle ilgili bir söylenti ulaşsa onu yayarlar. Durumu elçiye ve aralarındaki '**ulu'l-emr**'e iletselerdi uzmanları/görevlileri onu değerlendirdi.”²²

Söz konusu ayetlerden yola çıkarak bazı kavramları izah etmek gerekmektedir. İlk ayetten çıkarılacak sonuç “Ulu'l-Emr”in, “uyulması gerekenler”, “Allah'ın ve Rasul'ünün yolundan gidenlere rehberlik edecek niteliklere sahip olanlar” olduğu anlaşılmaktadır. 'Ulu'l-Emr' ifadesi çoğul bir ifadedir. Literal olarak insanlar arasında “otorite sahipleri, uzmanlar” anlamına gelir.

“أُولُو” kelimesinin tekili “ذُو”, dişil için karşılığı “أَوْلَاتٌ” olur. Onun da tekili “ذَاتٌ” kelimesidir.

Ulu'l-Elbab; anlama ve kavrama yetisi olanlar,²³ Ulu'l-Ebsar; vizyon ve basiret sahipleri,²⁴ Ulu'l-İlm; ilim sahipleri,²⁵ Ulu'l-Erhâm; hısımlık ve yakınlık

²¹ en-Nisa 4/59.

²² en-Nisa 4/83.

²³ el-Bakara 2/179.

²⁴ Al-i İmran 3/13.

²⁵ Al-i İmran 3/18.

sahipleri,²⁶ Ulu'l-Azm; davet, tebliğ görevinde kararlılık, sebat ve azim sahipleri elçiler²⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

أَمْرٌ

Kelimesi 'mevzu, emir, ferman, husus, içerik' anlamlarına gelir.

Örneğin **أَمْرُ اللَّهِ** ifadesi 'kıyamet' için kullanılmıştır.²⁸ "Emr" kelimesinin çoğulu "أُمُورٌ" şeklinde gelir.²⁹ "أَوَامِرٌ" kelimesi de bir diğer çoğuldur.³⁰

En-Nisa 4/83. ayetten anlaşılana göre "Ulu'l-Emr" in; kendilerine ulaşan haber, mevzu, iş her ne ise onun hakkında *doğru akıl yürüterek, doğru sonuca ulaşabilme* melekesine sahip ilim sahipleri oldukları anlaşılmaktadır. "İlim" ile "istinbat"ın ayette onlar için sahip olunması gereken iki önemli nitelik olduğu anlaşılmaktadır.

Sadece bu iki ayet bağlamında Ulu'l-Emr;

- a. Çoğul bir ifade olduğu için sadece devlet başkanı anlamına gelemez.
- b. Bir olayı değerlendirecek ilme sahip olmalıdırlar. Hem de bu küme, doğru akıl yürütmeye, çıkarım yapmaya ehil, uzman kişilerden oluşmalıdır.
- c. En-Nisa 4/59'da Allah ve Rasul'üne mutlak itaat emredilirken, "mutlak itaat emri", Ulu'l-Emr için de kullanılmamaktadır. Ulu'l-Emr'in bizden yani Müslüman ve mü'min olması gerekmektedir. Onlara itaat Allah ve Rasul'üne itaat ettikleri müddetçe geçerlidir. Müslüman olmayan idarecilere din hususunda itaat gerekli değildir. Fakat anlaşmaya dayalı işlerde sözleşmeye sadık kalınmalıdır.³¹ Yazır'ın bu yorumlarına anlamlı bir katkı ve

²⁶ el-Enfal 8/75.

²⁷ el-Ahkaf 46/35.

²⁸ en-Nahl 16/1.

²⁹ el-Kehf 18/10.

³⁰ Hasefîzade Şeyh Mehmet Elif Efendi, *En-Nûru'l-Furkân Fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân* =: *Kur'ân Lüğati*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 1/154.

³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/14.

eleştiri olarak Ahmet Akbulut, “ulu’l-emr” kavramının ilim ve siyasi alana tahsis edilemeyeceğini belirtir. Ona göre bir şeyi siyasi ve ilmi alanda kullanmak ile bu iki alana tahsis etmek farklı şeylerdir. Alanında yetkinlik gösteren kişilerin tavsiyelerine uymak dini bir emirdir. Akbulut’a göre, yaygın anlayış olan Allah ve elçisine uyma iki farklı kaynak değil, tek kaynaktır.³² Burada Allah’ın elçisinin din adına Allah’ın buyruğundan başka bir şey söylemesi, tavsiye etmesinin imkansızlığına vurgu vardır. O halde, ayetteki birinci otorite Allah ve elçisi, diğerleri ise alanında uzman olan kişilerdir.

- d. Ayette “el-Ümera” lafzı kullanılmazken, Ulu’l-Emr kelimesinin kullanılmasını bazı müfessirler bu ifadenin “amirleri ve hakimleri, işlerde başvurulacak uzman ve görevli kişileri” kapsadığını savunmuşlardır.³³

Sonuç olarak iyiliği önermenin ilk ve en önemli şartlarından birisi ilim sahibi olmak ve olaylar hakkında doğru bağlantılar kurup isabetli çıkarımlar yapabilme kabiliyetidir.

Ulu’l-Emr’i yöneticiler olarak anlarsak, Müslüman geleneğinde yöneticilere tavsiye veren eserler geleneğinden kısaca bahsetmek gerekliliği doğar. *Toplumun yönetme sanatı* başlığı altına giren eserlerden biri de İbn Zafer’in *Sulvânu’l-Mutâ’ fî ‘Udvâni’l Etbâ’*ıdır. Burada yazar, Kur’an’dan ve hadislerden yaptığı alıntılarını açıklayarak, tarihi örneklikler vererek, felsefi temellendirmeler yaparak ve temsili hikayeler kurgulayarak iknai üslubun ağır bastığı bir dille eserini kaleme almıştır. Kitapta iyi yönetim için yöneticide bulunması gerekçelendirilen nitelikler şöyledir:

- a. Tevekkül,
- b. Metanet,
- c. Sabır,
- d. Aktif bir eylem olarak “Rıza”,

³² Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci* (Ankara: OTTO Yayınları), 177.

³³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/15-16.

e. Zühd, Takva.³⁴

Bu nitelikleri, *Emri bi'l-ma'rûf*'un önemli bir parçası olan yöneticilere öz-gülemek elbette yanlışlık olacaktır. Yusuf Has Hacip'in mesnevi tarzında yazmış olduğu ve "mutluluk veren bilgi", "kutlu kılan bilgi", "mesut eden bilgi" anlamlarındaki eseri *Kutadgu Bilig*'inde de benzer temalar işlenmiştir. Yazarın ifadesiyle kitap; "her iki dünya için de doğruyu gösteren bir rehberdir, yardımcı bir eldir." Zira "Her iki dünyayı da devletle elinde tutabilecek olan kişiden daha mutlu kimse yoktur." Yazar, kitapta baştan sona hitap ettiği hükümdar, vezir, zahit, kim varsa hepsinin "insana" karşılık geldiğini bildirir. İnsana, kendini bütün öğütlerin muhatabı olarak görmesini salık verir.³⁵ Böylece toplumdaki her bir bireyin kendini en az hükümdar ya da vezir kadar değerli hissetmesini ve görmesini sağlayan nazar ortaya konur.

2.3. Danışma ve Ehliyet

Pozitif hukuk, fıkıh, kelam, bilgi bilim disiplinlerinin ve onların felsefelerinin temelini oluşturduğu çıkarsama yönteminin ilgili bireylerin vakıaları yorumlamaları ve değer yargılarına ulaşmaları için yardımcı bir araç olması beklenir.³⁶ Kur'an'da hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin sahip olması gereken nitelikler vardır. Zira ne yönetici için seçilmiş olmakla ne de yönetilenler için bir defa yöneticiyi seçmekle sorumluluk bitmektedir. En alttan en üste toplumda herkesin birtakım sorumluluk ve görevleri vardır. Bunlar hem dünyevi hem uhrevi yönleri barındırır. Bunların en önemlilerinden ikisi istişare ve ehliyet kavramlarıdır. Her ne üzerine çalışıyorlarsa o alanda ehliyet sahibi olunması gerekir. Diğer yandan davranışlara yön vermesi gereken ana özellik ise istişaredir. Karar süreçlerinden önce gerçekleşir.

"... Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."³⁷

"Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve salatı ikame ederler. Onların işleri, aralarında danışmaylıdır. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar."³⁸

³⁴ İbn Zafer al-Makki Huccat al-din Muhammed b. Ali al-Ka m, *Sulvânu'l-Mutâ' fi 'Udvânî'l Etbâ*, çev. Barış Doğru (mikroform: Kırmızıkeci Yayınları, ts.), 105-315.

³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, ed. Yaşar Çağbayır (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı), 241.

³⁶ Barış Mustafa, *Kelam'da Burhan Delili* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

³⁷ Al-i İmran 3/159.

³⁸ eş-Şûrâ 42/38.

“مَشَاوَرَةٌ”; ‘bilgi üretmek üzere akıllı kişilerin birbiriyle görüş alış-verişinde bulunması, ortak akıla ulaşma müzakereleri’ anlamında kullanılmıştır. “مَشُورَةٌ” ve “شُورَى” da bu anlamdadır. “إِشَارَةٌ” de müşavere ve meşveret gibidir.³⁹ Kur’an’daki 42. Surenin adı da ‘eş-Şura’dır. Bireyler arası müzakerelerden, devlet yönetimine varan geniş bir alanda kullanımı tavsiye edilmiştir. Yönetimsel bir dahi olan Hali-fe Ömer şöyle demiştir: “Tek kişinin fikri kopmaya yatkın zayıflıkta bir iplik gibidir. İki kişinin görüşü bu ipliklerden iki tanesinin bir araya gelmesi gibidir. Üç kişinin görüşü ise kopması imkansız bir halat durumundadır.”⁴⁰

Arapça’da **ehl** kökünden türemiş bir masdar olan **ehliyet** “yetki, elverişlilik, liyakat ve yeterlilik” anlamlarına gelir. Varlıklar arasında sadece insan ehliyet ve sorumluluk taşıdığına işaret edilir.⁴¹ Vücup ve eda ehliyeti olmak üzere ikiye ayrılmıştır. ‘Dini-hukukî hak ve borçların doğmasına kişinin elverişli olmasını’ vücup ehliyeti, ‘kişinin dinen ve hukuken muteber olacak tarzda davranmaya ve hukukî işlem yapmaya elverişliliği’ ise eda ehliyeti olarak tanımlanmıştır.⁴² *Emri bi’l-Ma’rûf Nehyi ani’l-Münker* yapacak kişinin hem eda hem de vücup ehliyeti olan bir kişi olması gerekir.

2.4. Basiret

Mâturîdî hem ekonominin hem de yönetimin teslim edileceği kişide aranması gereken nitelikler arasında basireti öne çıkarmaktadır. Basireti “insanlar için en optimaliyi seçmek” şeklinde ele almaktadır.⁴³ En genel anlamıyla ekonomi bilimi, hizmet ve malların üretim, dağıtım ve tüketimiyle ilgilenen sosyal bir daldır. Ekonomi biliminin insanların alacakları kararlarda, gerek toplumsal gerek bireysel ölçekte, en optimal sonuçları doğurmasına matuf oynadığı rol onu önemli ve değerli kılar. En optimal seçeneği bulmayı yalnız bu disipline hasretmek haksızlık olacaktır. Zira günümüzde bu bilimin dışında, diğer bütün disiplinlerden de hayatta alınacak kararların nasıl gerekçelendirileceği üzerine bilgi ve perspektif kazanmak mümkündür.

³⁹ Hasezîzade Şeyh Mehmet Elif Efendi, *En-Nûru’l-Furkân Fî Şerhi Lugati’l-Kur’ân*, 3/521-522.

⁴⁰ Muhammed B. Turtuşî, *Siracu’l- Mülûk* (Kahire, 2006, 158), 320.

⁴¹ el-Araf 7/172, el-İsra 17/13.

⁴² Bardakoğlu Ali, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10/533-534.

⁴³ Şaban Ali Düzgün, *Kimliksiz Hakikatler* (Ankara: OTTO Yayınları), 90.

El, dil ya da yetkili kişiye yönlendirme, kalp ile kınama vb. değişik şekillerde herhangi bir olaya müdahalede kısaca genel olarak “kötülüğü önermeme, iyiliği önerme” bahsinde rol alacak insanların, en tepeden aşağıya basiret sahibi olması gereklidir. Basiret sahibi olmak da, doğuştan gelen yeteneklerin eğitim ve öğretimle buluşması sonucu elde edilen bilgi ve vizyon ile hayırlı gelecek için perspektifler çizebilme kabiliyetidir. Burada insanın bilgisinin iyi ve kötünün ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğu ortaya çıkar. İnsanın neden olduğu kötülüğün Tanrı'nın yokluğuna değil, insanın özgür iradesinin varlığına kanıt olduğu çıkarsaması yapılır.⁴⁴

Basiret sahibi olmak şans, kader vb. gibi “doğuştan verili” ile ilgili değil en temelde “sabr” gibi bir vizyona sahip olmakla ilgilidir. Sabır, baki haslet ve tabiatların, aktif huyların dizginini elinde tutar, zafer ve ganimetlerin liderliğini yapar. Bütün faziletleri koruyan ve kontrol eden haslet de sabırdır. Nitekim Kur'an'da İsrailoğullarının Firavun karşısında zafer elde etmeleri, “Rabbinin, İsrailoğullarına verdiği güzel söz, **sabretmeleri/direnç göstermeleri** yüzünden hedefine vardı.”⁴⁵ ifadesiyle “sabra” yani “direnç gösterme” ve “azme” bağlanmıştır.⁴⁶ Sabrın; yeme-içmeye, mala, mülke, zamana, bilgi elde etmeye kısaca hayatın her anında ve alanında hayat boyu öğrenmeye yönelik olması Rasulullah'tan bize kalan en önemli mirastır.⁴⁷

2.5. Merhamet/Tolerans

“Ey iman edenler! Öz benliğiniz, anne-babanız, yakınlarınız aleyhine de olsa, zengin veya fakir de olsalar, adaleti dimdik ayakta tutarak Allah için tanıklık edenler olun. Allah, ikisine de sizden daha yakındır. O halde, nefsinizin arzusuna uyarak adaletten sapmayın. Eğer dilinizi eğip büker yahut çekimser kalırsanız, Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır. **Ey iman edenler!** Allah'a, O'nun Resulüne, resulüne indirmiş olduğu Kitap'a, daha önce indirmiş olduğu Kitap'a **inanın**. Kim Allah'ı, O'nun meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhiret gününü inkâr ederse geri dönüşü olmayan bir sapıklığa düşmüş olur. Onlar ki inandılar, sonra küfre saptılar; yine inandılar, tekrar küfre saptılar, sonra da küfrü artırdılar; işte Allah onları affetmeyecek, onları hiçbir yola kılavuzlamayacaktır. İkiyüzlülere şunu muştula: Kendileri için korkunç bir azap öngörülmüştür.”⁴⁸

⁴⁴ Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 27.

⁴⁵ el-Araf 7/137.

⁴⁶ Turtuşi, *Siracu'l- Müllük*, 390.

⁴⁷ Rasulullah'ın siretini en öz ifade eden örneklem, onun açlığının tok olduğu zamanlardan oldukça fazla olduğu gerçekliğidir. Bk. Turtuşi, *Siracu'l- Müllük*, 500.

⁴⁸ en-Nisa 4/135-138.

İlk ayette, eğer akli gerekçelendirmeleriniz sizin menfaatlerinize ters düşüyor, nefse hoş geliyor olsa bile doğru bilinenden ayrılmama öğüdü verilmiştir. Örneğin adalet uğruna haksızlığa uğramaktan korkmadan adalet için savaşım verebilmek, adaleti kavramsal planda temellendirecek bir var oluşu gerektirir. Bu bir ilim meselesi olduğu kadar iman meselesidir. Ayette geçen iman edenlerin ikinci kez iman etmesi, kuramsal olarak varılan düşüncenin tekrar düşünülmesi, tetkik edilmesi değildir. Düşüncelerin tatbik edilmesidir. İmanın üzerine kuşkunun/düşüncenin bir kez daha tekrarı insanı fasit daireye düşürecektir. Zira düşüncenin düşünülmesi üçüncü bir evreyi yani başka bir düşünceyi doğuracak ve metod gereği onun da düşünülmesi gerekliliği ortaya “sonsuz düşünce teselsülünü” çıkaracaktır.

Ayette iki kere iman edilmesi yer almaktadır. Bu, sonrasında gelen ifadelerden de anlaşılacağı üzere, akli bir gerekçelendirme bulunduktan sonra onun aktifleştirilmesi yani zihin-eylem uyumluluğuna çalışılması çağrısıdır. **İlk kez iman edenler**, sonrasında *ma'ruf* ile hareket etmeye, *münker* olanlardan ise kaçınma yoluna girmelidirler. Zihin-eylem uyumluluğunun bir defada yakalanan bir yaşam durumu olmadığı gerçekliği herhangi bir alanda **uzman** olan/olmaya çalışan herkes tarafından kabul edilen uzlaşımsal bir realitedir. O halde bu ayet, gerekçelendirilmiş yaşam tarzlarının her türlü pratikliğine verilen tolerans ve özgürlüğüne bir delil olur. Bu bağlamda yukarıdaki ayet grubu, hayatta O'na inanmak için hiçbir dini gerekçe bulamayanlar için de, başkalarına zulüm etmemeleri koşuluyla,⁴⁹ bir yaşam alanı olduğunu yüzyıllar önceden imlemektedir.

Diğer taraftan tolerans ve merhametin özneleri ve bu öznelerin “neye karşı” merhamet gösterecekleri oldukça geniş bir konudur. En kısa ifadesiyle problem şu şekilde ifade edilir: Eğer her şeyde uzlaşma olsaydı yani sözleşmeye dayalı tam bir mutabakat olsaydı, toleransa hiçbir gereksinim olmayacaktı. Toplum, ülke veya dünya ölçeğinde homojen bir yapının/iskeletin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda kimileri ahlaki olarak yanlış saydıklarımızın tolerans kapsamına girmeyeceğini savunur. Kimileri ise toleransın zaten ahlaki olarak uygun görmediklerimize uygulanabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰ Yukarıdaki ayet yorumu özgürlükçü eğitim süreçlerine vurguyu amaçlamaktadır hem de topluma sunduğu reçete bakımından daha sorunlar ortaya çıkmadan problemlerin çözümüne yönelik bir anlayışı simgelemektedir.

⁴⁹ el-Bakara 2/193, “Fitne kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın. Eğer çarpışmaktan vazgeçerlerse artık zulme sapanlardan başkasına düşmanlık edilmez.”

⁵⁰ Langerak Edward, “Pluralism, Tolerans, and Disagreement”, *Philosophy of Religion*, ed. Paul Griffiths - Charles Taliaferro (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 453.

Anlamalı olanın peşinde olmak, değerli olanla ilgili ve değer ifade eden şekilde konuşmakla elde edilir.⁵¹ Tüm bu süreçler, yukarıda da bahsedilen insanın temyiz gücü, istinbat yeteneği, insana perspektif sağlayan basiret, liyakat ve akıl sahipleriyle meşveret gerçekliklerinin insanda eğitim ve öğretim süreçleriyle geliştirilmesinin önemine karşılık gelmektedir. Allah insanı Kur'an ile inşa etmiş ve insana kendi değişmeyen doğası/fitratını tanımasını öğütlemiştir. Birey kendine faydalı olduğu kadar topluma ve dünyaya ait insanları birbirine bağlayan değerler üretebilecek, ancak böylelikle yaşamının ve yaşatmanın erdemine ulaşabilecektir. Kendi hesabına değer üretemeyen birey ve dolayısıyla toplumlar da her türlü esaret, bağımlılık, yolsuzluk ve kokuşmuşluk içinde yaşamaya devam edeceklerdir. *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker*'in önce birey ve toplumu sonra tüm dünya millet ve ülkeleri için oynadığı kilit rol tam olarak burada yatmaktadır.

Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker'i ilke edinen, özel bir prensip olarak teorisine alıp, geliştiren mezhep Mu'tezile olmuştur. Mu'tezile, büyük oranda, İslam'a sonradan dâhil olan milletlerin yol açtığı sorunlarla eş zamanlı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Çeşitli etnik, kültürel, dinsel ve felsefi cereyanların ürettiği sorunlar ve bir arada yaşamının problemlerinin çözümlerinin geleneksel yaklaşımlarda olmaması, zamanında ve sonrasında da Mu'tezilî düşünceyi ilgi odağı yapmıştır. Mu'tezile İslam'la karşılaşan topluluklarla öncelikle akıl üzerinden bir iletişim dili kurmuştur. Bu iletişimin manevi motivasyonu ise *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* ilkesi olmuştur.⁵²

Görevini yerine getirmeyen İsrailoğullarının helak olduğunu ve kötülükten alıkoyanların Allah'ın nimetlerine mazhar olacağını bildiren ayetler⁵³ *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* ilkesinin yalnız Mu'tezile'nin bir ilkesi olmadığını gösterir. "İçinizden hayra çağıran, iyiliği önerip kötülüğü engelleyen bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁵⁴ ayeti tüm insanları kapsar.

⁵¹ Jordan B. Peterson, *12 Rules for Life: An Antidote to Chaos* (London: Allen Lane, 2018), V.

⁵² Mahsum Aytepe, "Mu'tezile Kelamında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-i Bi'l-Ma'rûf Nehy-i 'Ani'l-Münker İlkesi", *Mukaddime* 8/1 (25 Temmuz 2017), 83-97.

⁵³ el-Maide 5/79., el-Araf 7/165.

⁵⁴ Âl-i İmran, 3/104.

3. HİSBE

İslam tarihinde *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker*'in bağlamı ve kapsamı içine girecek olan; "hisbe" kavram ve kurumudur. Hisbe konusunu el-Ahkâmü's-Sultâniyye⁵⁵ eserinde nazarı planda ilk ele alan Mâverdi olmuştur. Hisbe teşkilatı, İslam'ın zuhurundan XX. asrın ilk devirlerine kadar hemen hemen bütün Müslüman devletlerde bazı farklılıklar olsa da uygulanma alanı bulmuştur.⁵⁶

Hisbe kurumunun orjinalliği konusunda birçok tartışma meydana gelmiştir.⁵⁷ Hisbenin ilk olarak Rasulullah'ın uygulamalarıyla hayat bulduğu sonra ise el-emr bi'l maruf, nehy ani'l münker'in müesseseseleşmesinin Halife Ömer zamanında gerçekleşmesi bir realitedir. Bu görev için maaşlı memurlar atanmış ve devlet hizmeti olarak bazı kişiler "denetçi" olarak görevlendirilmiştir.⁵⁸ Rasulullah, *Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi ani'l-Münker* bağlamında hayatının tamamını, hayatın bütününe kapsayan çok yönlü mücadele içinde olmuştur. Ferdî mesuliyetleri artınca vasfı uygun bazı kişileri esnaf ve sanatkarları denetlemek bağlamında *sâhibu's-sûk* diğer adıyla *âmilü's-sûk* sıfatıyla görevlendirmiştir.⁵⁹

Hamidullah'a göre hiçbir fakih, hangi mezhepten olursa olsun, hiçbir zaman Roma kitapları türünde bir kitap yazmamıştır.⁶⁰ Bu bilgi, Müslüman fıkının özgünlüğünü göstermektedir. Hisbe kurumunun özgünlüğü meselesi-

⁵⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hasan Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınları, 1976), 272-292.

⁵⁶ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami Fakültesi), XI.

⁵⁷ Bu konuda çok çeşitli kaynakları inceleyip analiz eden Kavakçı'ya göre, hisbenin İslam ile hayat bulmuş olması ve ictihad müessesesiyle geliştiği konusunda şüphe yoktur. bk. Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 41-46. Yalnız Kavakçı da, Şeyzerî de, çarşı ve pazarların düzeninin Rum yapılarından esinlendiğini tespit eder. Bk.Şeyzerî Abdurrahman b. Nasır b. Abdullah eş-Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, çev. Abdullah Tunca (İstanbul: Marifet Yayınları), 39. "The Eadiles Curules" Roma devrinde muhtesiplik kavramına en yakın uygulamanın adlandırılmasıdır. Önce asilzadelere sonra halktan daha sonra fark etmeksizin her ikisinden de seçilmeye devam edildiler Bu görevin ilk müesseseseleşmesi m.ö. 365 yılına kadar uzanır. Tayin edildikten sonra yol ve sokakların temizlik ve bakımından, halk şenliklerine birçok organizasyonun içinde yer almışlardır. Geniş bilgi için bk. William Smith LL.D, *A School Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (New York: Harpers and Brothers Publishers, 1857), 8-9., Antik Yunan ve Bizans'ta pazaryerinin ticari denetçisi anlamında, seçimle resmi konuma gelen görevliler vardır. "Agoranomos" olarak adlandırılırlar. Bk. Michael de Brauw, "A Glossary of Athenian Legal Terms", *agoranomos* (2003).

⁵⁸ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 143.

⁵⁹ Cengiz Kallek, "Hisbe" (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998), 18/135.

⁶⁰ Muhammed Hamidullah, "Roma Kanunu İle İslam Kanunu Arasındaki Münâsebetler", çev. Nafiz Danışman, (ts.), 75.

ni de bu bağlamda ele almak gerektir. Birbirinden bağımsız paralel uygulamaların bulunması ortak aklın bir belirtisidir.

Arapça'da hesap vermek saymak, yeterli olmak anlamlarındaki *hasp* kökünden türeyen *ihtisap*; 'sevabını umarak bir iş yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek, çirkin bir iş yapmayı kınamak veya hesaba çekmek' anlamlarına gelir. Bu mastardan isim olan *hisbe*; terim olarak 'iyiliği önerme, kötülüğü önermeme prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bu konularla ilgili müesseseyi' ifade eder.⁶¹ Taşköprüzade hisbe kurumu hakkında şu tanımı verir: "İhtisap ıstılahı, devlet başkanlığınca resmedilene icra, ona muhalif düşeni nehy, şeriatta ma'rufu emir, münkeri nehy bakımından takarrur edeni tenfiz suretiyle belde ehlinin işleri hususunda kontroldür ki gece gündüz, gizli âşikar bu işlere devam olunur."⁶² Kısaca ve öz olarak hisbe: "İyiliği önermek, kötülüğü önermemek ve insanların arasını düzeltmektir."⁶³ Bu yönüyle hisbenin içeriğine Allah'ın kulları üzerindeki hakları, insanların kendi aralarındaki hakları ve bu iki hak arasında müşterek olanlar başlıklarında mündemiç konuların girmesi söz konusudur.⁶⁴

Yusuf Ziya Kavakçı, İslam'ın ortaya çıkışından Osmanlıların sükutuna kadar olan sürede bütün Müslüman yönetimlerin bir takım müesseseleri olduğunu tespit eder. Kısmi tesir ve teessür problemleriyle doğan değişikliklerin var olmasıyla müesseselerinin devletten devlete intikalinde bazı farklılıklar oluşturmuştur. Ona göre yönetim kademeleri; 'Hilafet yani İmamet, Vezaret, Kitabet, Hacâbet, Divan, Valilikler, El-Berid, Şurta, Beytü'l-Mal, Ordu, Kaza Sistemi, El-Mezâlim' olmak üzere on iki başlıkta toplanır.⁶⁵ Mâverdi'ye göre hisbe teşkilatı *kaza sistemi* ile *mezalim* arasında yer almıştır. Ona göre hisbe teşkilatı, halkı korku içinde denetlemek amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda muhasip yumuşak davranamaz, ama kimsenin hakkını da çiğneyemez.⁶⁶ Diğer bir yoruma göre ise muhtesibin otoritesi 'kadı'nın üstünde yer alır. Kadılar yalnız şikayet olduğunda bir soruşturma ve araştırma yapabilirlerken, muhtesipler şikayette

⁶¹ Kallek, "Hisbe", 18/133.

⁶² Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Miftahu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde* (Beyrut, 2002), 1/393-394.

⁶³ Abdurrahman b. Nasır b. Abdullah eş-Şeyzerî, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, 41.

⁶⁴ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 275-292.

⁶⁵ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 1-8.

⁶⁶ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 274.

bağlı olmadan, bağımsız olarak şüphe duydukları durumları araştırma yetkilerine sahiptirler.⁶⁷

Tarih içinde 'örfün önerilmesi ve münkerin önerilmemesi' dayandığı ayetlerden ve hadislerden kaynağını bulan hisbe kurumu içinde muhtesiblik için bazı nitelikler belirlenmiştir: Müslüman olmak, mükellef olmak, erkek olmak, vâlinin izni olması, muhtesibin amel ve istikamet sahibi yani adil olması, muktedir olmasıdır. Ayrıca ilim sahibi olmalı ve ilmiyle amel etmeli, Allah'ın rızasını yani takvayı amaçlamalı, kısaca "iyi ahlak" kapsamı içine giren özelliklere sahip olmalıdır. Gelenekte müçtehitlik şartı da aranmamış değildir. Hisbe faaliyetleri muhtesip için hukukî-resmî bir hal alırken, dinen de farz-ı ayn hükmünde olduğu konusu ileri sürülmüştür.⁶⁸

Muhtesip, kadı gibi kul hakları hususundaki davaları kabul etmede yetkili görülse de cinayetler ve haddi gerektiren suçlar hakkında hüküm veremez. Muhtesiple müftü arasındaki benzerlik ise halkı dini konularda bilgilendirip, uygulamaya teşvik etmeleri açısından dır.

İşlenen münker, tecessüse kaçmadan ve yalnız şüphe üzerine kişilik haklarını çiğnemenen tespit edildikten sonra en hafiften en ağıra doğru şu cezalar verilmiştir:

1. İşlenen fiilin gayri meşru olduğunun anlatılması,
2. Bilerek ve isteyerek kötülük işleyene öğüt verilmesi,
3. Tekdir ve tehdit,
4. Kötülüğe vesile olan alet ve edevatın ortadan kaldırılması,
5. Hapis, darp, teşhir, meslekten men, silahlı müdahale ve sürgün.⁶⁹

İbn Teymiyye'ye göre Tevbe suresi 71. ayet bağlamında iyiliği önermek, kötülüğü önermemek her müslümana vaciptir. Aslında farz-ı kifaye yani sosyal görev, olan bu uyarma faaliyeti ya da bilinçlendirme amacı, başkaları yerine getirmediğinde farz-ı ayn yani bireysel görev olur.⁷⁰ Ona göre en üst makamdan vezirlikten aşağı doğru olmak üzere yüksek askerî otorite, hakimlik, maliye

⁶⁷ Al-Din Muhammad Ibn Muhammad el-Kureşi, *Ma'alim Al Qurba Fi Ahkam Al-Hisba*, çev. Reuben Levy (London: Cambridge University Press, 1938), 5.

⁶⁸ el-Kureşi, *Ma'alim Al Qurba Fi Ahkam Al-Hisba*, 22-29.

⁶⁹ Kallek, "Hisbe", 18/134.

⁷⁰ İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed, *Hisbe*, çev. Akyüz Vecdi (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 28.

görevlileri, bakan, denetçi, muhafız, vali, sulh hakimi ve en alt görevli yani muhtesibe kadar tüm kamu görevlileri iyiliği önermede, kötülüğü önermemede eşit derecede sorumludurlar.⁷¹

Özel olarak muhtesibin, vulât,⁷² kudât⁷³ ve ehlu'd-dîvan⁷⁴ vb. görevliler arasında bulunmayan iyiliği önerme, kötülüğü önermeme görevleri vardır. İbn Teymiyye'ye göre muhtesibin halka beş vakit salatı emretmesi, kılmayanları dayak ve hapisle cezalandırması gerekir. Ona göre ölüm cezası ise başkalarının elindedir.⁷⁵ Bu konuda İbn Teymiyye'ye katılmak mümkün değildir. Zira ibadetlerin içselleştirilmeden, anlamlandırılmadan yapılması ne bireysel ne de toplumsal fayda sağlar. Bu, salat ibadetinin önemiminin az olduğuna değil,⁷⁶ ibadetlerin Allah-kul arası bir unsur olduğuna işaret eder. İbadetlerin bireyler tarafından eksik yapılması, terki veya yapılmamasının Allah'a karşı bir sorumluluk olduğu muhakkaktır.

İbn Haldun da hisbe kurumundan bahseder. Muhtesip görevini yerine getirmek için yardımcı talep edebilir, gerekli gördüğünde yardımcıları atayabi-

⁷¹ İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed, *Hisbe*, 29.

⁷² Valiler

⁷³ Yargıçlar

⁷⁴ İdari Birimler

⁷⁵ İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed, *Hisbe*, 34.

⁷⁶ El-Araf 7/170, el-Ankebut 29/45, el-Bakara 2/45-110, el-En'am 6/162, el-Fetih 48/29 ve daha bir çok ayette 'salat'ın öneminden bahsedilmiştir. Rasulullah savaşta dahi salat'ı bırakmamış, nöbetleşerek aksatmadan o ikame edilmiştir. (صل و) kökünden üretilen ve diğer türevleriyle salat kelimesi Kur'an'da 99 defa geçer. Salat'ın farz olduğunda bir şüphe yoktur. Müslümanlığın alamet-i farikasıdır. Yalnız onun maddi kılınışı kadar manevi yönüne, insanı kötülüklerden alıkoyması ve iyiliklere yöneltmesi gibi, önem vermek gerekmektedir. Akli ve kalbi olarak onu anlamayan/konumlandıramayan için zorlama yapmak değil, eğitimle aydınlatmak yolu tercih edilmelidir. Hüseyin Atay, **salat** kelimesinin 'dua etmek, yalvarmak, yakarmak, övmek, iyiliği ve affını istemek' anlamlarına geldiğini belirtir. Dua etmenin yeri, yurdu, zamanı ve şekli yoktur. İçtenlik ile yapılması değerini artırır. Salat olarak adlandırdığımız ibadet, duanın özel halidir. Atay, bir matematik denkleminin çözümü yine matematik ilmi içindeki kaidelere uygun olarak yapılmasını örnek olarak verir. Dinde de öncelikle iman yani neyi, kim için, ne maksatla yapmanın gerekliliğindeki açıklık hasıl olduktan sonra salat esastır. Yani matematik sorusunu çözmek için gerekli denklemleri bilmeyenleri sorunun çözümüne yönelik şiddete veya zorlamaya maruz bırakmak değil, eğitmek gereklidir. Bk. Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I - III* (Ankara: Atay Yayınevi, 1997), 231. Kimi kişiler bu gerçekliği yedi yaşında kimileri de kırk yaşında anlar. Hayat bir imtihan ise, özgür seçimli bireylerin yaşam bulmasına olanak sağlanmalıdır. Nitekim İsfahani bazılarına göre "Dinde zorlama yoktur." ayetindeki "din"den kastın *ibadette zorlama olmadığına* tekabül edeceğini belirtmiştir. Çünkü ibadetler ancak **ihlas** ile yapılır. İhlas ise zorlamayla olmaz. Bk. el-İsfahani, *Müfredat*, 393.

lir. Dönemin koşulları gereği dayağı bir caydırıcı güç olarak kullanan⁷⁷ muhtesiplerin amacı genel olarak halkı, şehir ve ahalisinin fayda ve maslahatına uygun hareket etmeye sevk etmektir. Yollardaki sıkışıklık ve kalabalığa engel olurlar. Hamalların ve gemicilerin fazla yük yüklenmelerini men eder. Yıkılma tehlikesi gösteren yapıların yıktırılmasını sahiplerine emreder. Yolları kullananlar için zararı dokunabilecek nesnelere ortadan kaldırır. Okullardaki öğrencileri haddinden aşırı döven öğretmenleri bunlardan alıkoyar.

Hisbe uygulamasından Türkiye Cumhuriyeti kurumu olarak bir dönüşümün simgesi olarak Diyanet İşleri Teşkilatı'nın kurulmasına giden yolun önemine vurgu yapmak gerekmektedir. Hisbeyi özelde Endülüs'te hisbe realitesini ele aldığı tezinde Mustafa Hizmetli'nin tespitiyle muhtesibin görevleri üç ana başlıkta incelenmiştir:

1. Pazarların düzen ve kontrolü,
2. Belediye hizmetlerinin düzen ve kontrolü,
3. Genel ahlak kurallarına riayetin kontrolüdür.

⁷⁷ Geçmişte te'dip vasıtalarından biri olarak dayak terbiye mevzuunda mühim bir yer işgal etmiştir. Söz gelimi Asli Günah telakkisi dolayısıyla Hıristiyanlıkta insan tabiatı yaratılıştan fenadır. Günahkardır. Bu görüşe göre çocuğun dünyaya dizginlenmesi gereken birtakım vahşi istidatlarla geldiği kabul edilir. Örneğin Cizvit okullarında *dayakçı* denilen ve "dövülmesi gereken ya da dövülmek isteyenleri tam bir emniyetle döven" bir uygulayıcı bulunurdu. Diğer örnek ise 28 Aralık'a karşılık gelen Saints-Innocent günü okullarda öğrencilerin, bilinmeyen bütün hataları için sopa ile sıra dayağından geçirilmesidir. Realite, dayağın eski çağlardan beri bütün toplumlarda en çok kullanılan zorla öğretme ve terbiye vasıtalarından biri olduğudur. Mesela İbrani-ce'de "musar" kelimesi hem **ceza** hem **eğitim** anlamına gelir. Mısır'da "Çocuğun kulağı sırtındadır, dövüldüğü zaman dinler." sözü vardır. Hatta Erasmus, 1467-1536 yıllarında yaşamıştır, okulu "içerisinde sopa şakırtıları, ağılayışlar ve hıçkırık sesleri, tehdit ve azarlamalardan başka bir şey duyulmayan **dayakhane**" olarak tanımlamıştır. Geniş bilgi için bk. İbrahim Cânan, *Hiz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Türdav Yayınları, 1982), 282-284. Dayağı yücelten atasözleri sadece Mısır'da değil, hemen hemen çoğu toplumda bir realitedir Dayak eğitir. Bir araç olarak fonksiyon gösterir. Bunun meşruiyetini sağlaması için temel bazı niteliklerin **olmaması** gerekir: Eğitimi olarak iyi **yetiştirilmiş eleman**, eğitim için gerekli **ekipman, zaman ve mekan**. Başka hiçbir şekilde fiziksel ve diğer şiddet çeşitlerinin eğitim araçları olarak kullanılması meşru görülmez. Anakronizme kaçarak, eskilerin dayağı eğitimde kullanmasını eleştirmek bir tür konformizmdir ve isabetli değildir. İnsanlığın eğitimle ilgili bir rüyası var ise bu, eğitim seviyesinde aklî ve kalbî inşirah ve inkişafın; nakilden de duyu verilerinden de daha sağlam ve muteber olduğunu, sonuçlarının kesinlik ve güvenilirlik derecesinin diğer bilgi türlerinden üstün olmasının farkındalığının dayaktan daha iyi ve adil enstrümanlarla öğrenip-öğretmenin uğraşını veren eğitimcilerle çağın ruhunun yakalanması idealidir. İnsanı geçmişte mahkum etmiş dayağı mahkum etmek, insanın *Allah'ı bilmeye* ve *misak'a* yatkın fitratının zaman tüneline bir engeli daha aşması anlamına gelecektir. Rum 30/30; "Böylece sen, batıl olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü hanif olarak dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine kodladığı fitrata uygun davran ki Allah'ın yarattığında bir bozulma meydana gelmesin. Bu, sahih dinin gayesidir; ama çoğu insan bilmez."

Ona göre muhtesiplik, eksik ölçülü satışlardan, kusurlu malın iadesine günümüz polis ve yargısal güçlerini andırmaktadır.⁷⁸ Muhtesipliğin sadece bir bölümünün günümüz Diyanet İşleri Başkanlığı faaliyetlerine denk geldiği düşünülürse, geçmişte bu müessesenin ne kadar önemli ve değerli olduğunu göstermektedir.⁷⁹ Yalnız Endülüs'te değil, Türkiye Selçuklu devletinde bu kurum idari teşkilat içerisinde bulunmaktaydı. Bu dönemde muhtesipler Selçuklu devletinin önemli şehirleri Konya, Kayseri, Sivas, Niğde, Kırşehir olmak üzere hemen hemen bütün şehirlerinde görevli bulunmaktaydı. Muhtesipler bu dönemde de çarşı ve pazarların en yetkili memurlarıydı.⁸⁰

4. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ BAZI GÖREVLERİ VE SORUMLULUKLARI

Teşkilatın içinde önemli bir birim olan “Din İşleri Yüksek Kurulunun” görevleri özetle şunlardır:

a) “İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak.

b) Dinî konularda telif, tercüme, inceleme ve araştırmalar yapmak, yaptırmak, ihtiyaç duyduğu konularda inceleme ve araştırma grupları oluşturmak, bu hususta yurt içi veya yurt dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan yararlanmak, gerektiğinde bu alanlarda hizmet satın almak ve sonuçlarını Başkanlığa sunmak.

c) Yurt içinde ve yurt dışında İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevrelerini, dinî-sosyal teşekkülleri ve geleneksel dinî-kültürel oluşumları incelemek, değerlendirmek, bu konularda ilmî ve istişari toplantılar, konferanslar düzenlemek ve çalışmalar yapmak.

---

⁷⁸ Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002), 162-163.

⁷⁹ Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, 164.

⁸⁰ Uğur Canbolat, *Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu'da Hisbe Teşkilatı* (Batman: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 65.

d) Yurt içinde ve yurt dışında İslam dini ile ilgili gelişmeleri, dinî, ilmî faaliyetleri, neşriyatı ve dinî propaganda mahiyetindeki çalışmalarını takip etmek, bunları değerlendirmek ve sonucu Başkanlığa sunmak.

e) Başkanlıkça incelenmek üzere havale edilen basılı, sesli ve görüntülü eserleri dini bakımdan inceleyerek yayınlanıp yayınlanamayacağına karar vermek.”⁸¹

Tarih içinde muhtesiplerin, sadece imam ve müezzinleri denetlemesi⁸² görev ve sorumlulukları göz önüne alındığında, Diyanet İşlerinin gerçekleştirdiği doğal dönüşüm tüm Müslüman dünya için örnek bir uygulamadır.

Yine hisbe kurumu içinde, doğru ölçü ve tartı, alış-verişte her türlü hileli işin kontrolü, alıcıyı zarara uğratacak hilelerin önlenmesi, karaborsacılık⁸³ gibi içtimaî hayatı ilgilendiren konuların zaman içinde, Türkiye Cumhuriyeti dikkate alındığında, Rasulullah’tan günümüze değişik müesseseler içinde var olan yukarıdaki kontrol ve denge uygulamaları; ölçü ve tartı düzenlemelerinde Türk Standardları Enstitüsü olmak üzere, Maliye, Ticaret, Sanayii ve Sağlık bakanlıklarında, belediyelerde, Milli Eğitim, İç İşleri ve Diyanet İşleri Teşkilatı’nda ilgili oldukları alanlara yönelik hizmetler ve denetimlerle devam etmektedir.⁸⁴

Hisbe müessesesi bütün İslam ülkelerinde genel olarak XIX. asrın sonları ve XX. asrın başlarında ilğâ edilmiştir.⁸⁵ Bazı meşhur muhtesibler şunlardır:

1. El-Istahrî al-Hasan, 858-940 yılları arasında yaşamış ve Bağdat muhtesibliği yapmıştır.
2. Ebu Naşr Menşûr, Buhârâ’da muhtesiblik yapmıştır.
3. İbnu’l Nuri. Ebu Hasan el-Ahmet, 974-1050 yıllarında yaşamış Bağdatlı muhtesibdir.
4. Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî, 1193 yılında vefat etmiştir.
5. Ahmed el-Markızî, 1364-1441 yılları arasında yaşamış ve Kahire muhtesibliği yapmıştır.

⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Görevleri”, *Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı* (26 Kasım 2020).

⁸² İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed, *Hisbe*, 34-35.

⁸³ İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed, *Hisbe*, 37-44.

⁸⁴ Ziya Kazıcı, “Hisbe” (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998), 18/145.

⁸⁵ Kallek, “Hisbe”, 18/141.

6. El-Aynî Mahmud, 1360-1451 tarihleri arasında yaşamış ve Kahire muhtesibliği yapmıştır.
7. Hüseyin Baykara, Herat muhtesibi Şihabu'd dîn Abdullah ve İbrahim Bethâ isimleri bilinmektedir.⁸⁶

5. TÜRK STANDARDLARI ENSTİTÜSÜ KISA GÖREV TANIMI, BAZI SORUMLULUKLARI

“Türk Standardları Enstitüsü; her türlü madde ve mamüller ile usul ve hizmet standartlarını yapmak amacıyla 18.11.1960 tarih ve 132 sayılı kanunla kurulmuştur. Enstitünün ilgili olduğu bakanlık Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıdır. Enstitünün kısa adı ve markası TSE'dir.”⁸⁷ Türk Standardları Enstitüsü'nün muhtesiplik ya da sahibu's-sûk bağlamında değerlendirilebilecek başlıca görevleri şunlardır:

- “Her türlü standardı hazırlamak ve hazırlatmak.
- Enstitü bünyesinde veya hariçte hazırlanan standartları tetkik etmek ve uygun bulduğu takdirde Türk Standardları olarak kabul etmek.
- Kabul edilen standartları yayımlamak ve ihtiyari olarak uygulanmalarını teşvik etmek, mecburi olarak yürürlüğe konmalarında fayda görülenleri ilgili bakanlığın onayına sunmak.
- Kamu sektörü ve özel sektörün talebi üzerine standartları veya projelerini hazırlamak ve görüş bildirmek.
- Standartlar konusunda her türlü bilimsel teknik incelemelerle araştırmalarda bulunmak, yabancı ülkelerdeki benzer çalışmaları takip etmek, uluslararası ve yabancı standard kurumları ile ilişkiler kurmak ve bunlarla işbirliği yapmak.
- Standartlarla ilgili araştırma yapmak ve ihtiyari standartların uygulanmasını kontrol etmek için laboratuvarlar kurmak, kamu sektörü veya özel sektörün isteyeceği teknik çalışmaları yapmak ve rapor vermek.

---

⁸⁶ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 146-147.

⁸⁷ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Türk Standardları Enstitüsü Görevleri”, *Türk Standardları Enstitüsü* (26 Kasım 2020).

- Yurtta standard işlerini yerleştirmek ve geliştirmek için elemanlar yetiştirmek ve bu amaçla kurslar açmak ve seminerler düzenlemek.
- Standardlara uygun ve kaliteli üretimi teşvik edecek çalışmalar yapmak ve bunlarla ilgili belgeleri düzenlemek.”⁸⁸

6. SONUÇ

Toplumsal ölçekte ortaya çıkan sorunlar karşısında kullanılabilir iki temel enstrüman vardır. Bunlar sorunların ya eğitim ya da hukuk rengi ağır basan uygulamalarla çözümüne gitmektir. Söz gelimi ekmeğin çalındığı bir durumda kişiyi cezalandıran sistemlerin “adalet”, açıklığı cezalandıran sistemlerin “rahmet” toplumunun temsilcileri olduğunu çıkarsamak yanlış olmaz. Bir diğer tabirle, adalet toplumları kurullarla iş görürken, rahmet toplumları ilerlemeci sabiteler kullanır. Adalet toplumlarında söz konusu kanunlar/kurallar, zaman ve mekanın değişmesiyle cezanın şeklinin değişim sağlaması ile tarihte ilerler. Bazen bu yeniliğe bile gerek görülmez. Rahmet toplumları ise insan hayatının tüm yönlerinde *tedrici ilerleme* ilkesiyle yaşar. Bu tür toplumlarda, sorunların tedbirleri daha o problemler doğmadan çok önce alınma maslahatı temeldir. Esas olan ve hedeflenmesi gereken, hem sağlam bir adalet hem de sağlam bir eğitim sistemine sahip olmaktır. Bu da, eğitilmiş toplum bireyleri bir tarafta, sağlıklı adalet sistemi diğer bir tarafta olmak üzere iki sağlam yapıya ihtiyacı ortaya koyar. Bu iki yapıya yapacağı katkıyla yaşatıldığı toplumu bayındır ve medeni kılan sabite İslam’ın *Emri bi’l-Ma’rûf Nehyi ani’l-Münker* ilkesidir. Zira bu ilke, hem adalet hem eğitim hem de dini olanla ilgilidir. Rasulullah’ın buyurduğu gibi; gerek “el” ile fiili olarak olaylara müdahale ederek, gerek “söz” ile bilgilendirip aydınlatarak, gerek “kalp” fiilleri ile destekleyip veya onamayıp olumsuzlama ile devletin tepesinden en alttaki bireye tüm şahıslar aktif bir katılım öznesi olarak toplumu inşa ederler.

Eğer ortaya çıkan kötülükler *insan nedenli* ise, diğer insanların kötülük sahibi insanın yaptığını düzeltme imkânı vardır. Çünkü “her bilen üstünde başka bir bilen”⁸⁹ vardır. Bu hakikattir. Ayet olmasa da şüphe duyulacak bir bilgi değildir. İnsanların yarattıkları, neden oldukları kötülüklerin diğerleri tarafından telafi edilme şansına sahip bir mekan olarak dünyanın var olduğu

⁸⁸ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, “Türk Standardları Enstitüsü Görevleri” (26 Kasım 2020).

⁸⁹ Yusuf 12/76. “وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ”

sonucuna ulaşabiliriz. Bu da, hem Tanrı'yı adil, hem dünyayı adaletin meskeni bir yuva yapma epistemolojisini ortaya koyar. Bu bağlamda her türlü hastalık, afet ve sorunlar karşısında insanlara düşen, çözüm odaklı ortak aklı kullanmak yani reçete olacak bir gerekçelendirmenin bulunması üzerine çalışmaktır. Zira bu süreçlere insanları götüren sebepler, yine insanlar tarafından ortaya konulmuştur. İnsanlara düşen bu kötülüklerin nedenlerini ve çözüm yollarını araştırmak yani **bilim** yapmaktır.

Diğer taraftan eğer kötülüklerin kaynağı Tanrı olsaydı, o zaman Tanrı'nın kurduğu "kötülük denklemlerini" insanlar arasından çözebilecek kimse- nin çıkmama ihtimali vardı. Bu ihtimalin gerçekleşmesi İslam Tanrı'sını zalim yapardı. Ama "Size gelip çatan her musibet ellerinizin kazandığı yüzündendir. Allah birçoklarını da affediyor."⁹⁰ ayeti Allah'ın esirgeyici ve bağışlayıcı olduğunu gösteriyor. O halde, bu tespitler *her derdin bir şifası* olduğunu gerekçelendirir. İnsana düşen şifayı doğru yerde aramaktır. Çünkü aramadan bulunmaz. Söz gelimi depremin değil, yanlış yapılaşmanın ölüme neden olduğu genel-geçer bir gerçektir. Bir insanın yanlışını diğer insanların bu yanlışta izin ver- yerek düzeltmesi oluşacak kötülüğü engeller. Dere yatağına ya da heyelan böl- gesine ev yapmak gibi diğer kötülük çeşitlerini önlerken insanlar "öneriden" ziyade "net" ve "herkesin uyması gereken yasalara" ihtiyaç duyarlar. Olayın diğer vechesi doğal kötülük tartışmalarında ise "Sevmediğiniz bir şey sizin için iyi ve sevdiğiniz bir şey de sizin için kötü olabilir. Siz bilmeseniz de Allah bi- lir."⁹¹ ayeti mü'minin hayatı anlamlandırmasında önemli rol oynar. Zira sınırlı yapısıyla insan dünyadaki her şeyin, lehine ve aleyhine olan konumlandırma- sını tam olarak başarıyla bilemeye güç yetiremez. Ayrıca İlahi maksadın nasıllı- ğını bütünüyle ihata edemez. Bu anlayış da, tevekkül kavramının önemini her zaman hatırlatır.⁹²

Bazı kötülüklerin diğer anlamda eksiklerin cevabını Tanrı, tarihe müda- hale ederek insanlığa yardımcı olmuştur.⁹³ Vahiy süreçleri olarak adlandırılan ve tamamlanmış olan bu toplam, doğru anlaşıldığında, insanları cehaletten, ahlaki yoksunluklardan, iyi, güzel ve faydalıya iletmede başat rol oynamıştır.

Dinin aslı; ayırt etmeksizin tüm insanlığa **iyiliği** ulaştırmak diğerkâmlı- ğında yatmaktadır. Bu iyilik de herkesin ilgisi, bilgisi, gücü, görgüsü oranın-

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/30.

⁹¹ el-Bakara 2/216.

⁹² el-A'raf 7/89.

⁹³ el-İsrâ 17/9.

da/sorumluluğunda *iyiliği önermesidir*. Zira Allah kolaylaştırır,⁹⁴ taşınabilecek olandan fazlasını yüklemesiz.⁹⁵ İyiliği önermek başlı başına bir hayat tarzıdır. Ama elde edilecek muvaffakiyet, her olayda olduğu gibi Allah'ın rızasında saklıdır. Örneğin İbrahim (a.s)'ın Kur'an'da belirtilen aşağıdaki örnekleme bu bağlamı açıklar.

“İbrahim: ‘Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster’ dediğinde, ‘İnanmıyor musun?’ deyince de, ‘Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice kansın’ demişti. ‘Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır, sonra onlardan her dağın üzerine bir parça koy, sonra onları çağır; koşarak sana gelirler. O halde Allah'ın güçlü ve Hakim olduğunu bil’ demişti.”⁹⁶

Bu ayeti; Hz. İbrahim'in irşat ile görevlendirildiği ama başarılı olamadan uzaklaştığı bazı toplumların nasıl diriltileceğine yönelik “Allah'a duası” olarak okumak, ayet sınırları dahilinde olsa gerektir. Allah'ın bu ayette “Kendisinden başka hidayete erdirici hiçbir kuvvet ve merci olmamasını vurgulaması” hidayet yolunun Allah'ın izniyle mümkün olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Bireysel düzlemde Allah'a inanıp dosdoğru bir yol tutmada, geçmişteki başarısızlıkların ileride birer pozitif değer olarak insanın karşısına çıkacağı öğüdü, ayetteki çok anlamlılıklardan sadece bir yöndür.⁹⁸

Diyanet İşleri Teşkilatı'ndan belediyelere, Türk Standardları Enstitüsü'nden diğer bakanlık ve kurumlara Türkiye Cumhuriyeti'nin, İslam'ın temel prensiplerini özümseyerek bir dönüşüm gerçekleştirdiği ve tarihte ilerlemeye öncülük ettiği önemli birer realite olarak karşımızda durmaktadır. İnsanlık özelde Müslümanlar, yapılan işin kalite ve şartlarına önem vermenin erdemine ulaşmış bir ideali fikri planda yakalamayı şiar edinmelidir. Bu şiarı gerçekleştirme azminde olmak vakıası, doğru yolda kalmayı ve ilerleyebilmeyi sürdürmenin en önemli etkenidir. Tüm kurumlarda işini en iyi yapacak; inanan, inanmayan, esmer, beyaz ve diğer tüm ayrımcılıkları kaldıracak, bir uçtan bir uca tüm insanî unsurlar için yaşam alanı açmayı hedefleyen bireyler için Kur'an prensiplerinde ve Rasulullah uygulamalarında güzel fırsatlar vardır. Bu fırsatları değerlendirme çabası içinde olma farkındalığını yaşama ve yaşatma azmi, kolay ulaşılacak bir değer değildir. Fakirler için sadaka taşları, tasarladığı mimaride kuşlar için yuvalar yapmayı unutmayan ve daha nice inceliği ahlak ve seciye edinen bir milletin mirasını taşıma sorumluluğunu almayı göze alanlar,

⁹⁴ el-Bakara 2/185.

⁹⁵ el-Bakara 2/286.

⁹⁶ el-Bakara 2/260.

⁹⁷ el-Kasas 28/56.

⁹⁸ el-Furkan 25/70.

alanlar ve ileride alacak olanlar; hem yenilenme sorumluluğunun hem de tarihin yüklediği gücün farkındalığını hiçbir zaman unutmamalıdır.

7. KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Nasır b. Abdullah eş-Şeyzerî, Şeyzerî. *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*. çev. Abdullah Tunca. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı.
- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: OTTO Yayınları, 1. Baskı.
- Ali, Bardakoğlu. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/533-539, 1994.
- Atay, Hüseyin. *İslam'ı Yeniden Anlama*. Ankara: Atay Yayınları, 4. Baskı., 2015.
- Kur'an: Türkçe Çeviri*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Atay ve Atay, 2007.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'a Göre Arastirmalar I - III*. Ankara: Atay Yayınevi, 1997.
- Aytepe, Mahsum. "Mu'tezile Kelamında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-I Bi'l-Ma'rûf Nehy-I 'Ani'l-Münker İlkesi". *Mukaddime* 8/1 (25 Temmuz 2017), 83-97. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.294940>
- Cânan, İbrahim. Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye. İstanbul: Türdav Yayınları, 2. Baskı., 1982.
- Canbolat, Uğur. *Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu'da Hisbe Teşkilatı*. Batman: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cook, Michael. *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction*. Cambridge University Press, 2003.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Görevleri". *Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı*. 26 Kasım 2020. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Hakimizda>
- Düzgün, Şaban Ali. *Dini Anlama Kılavuzu*. Ankara: OTTO Yayınları, 5. Baskı., 2018.
- Düzgün, Şaban Ali. *Kimliksiz Hakikatler*. Ankara: OTTO Yayınları, 1. Baskı.
- Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî. *Sünen-ü Tirmizî*. ed. İbrahim Atva Avd. Kahire, 1962.
- Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmi 'u's-Sahîh*.
- Edward, Langerak. "Pluralism, Toleration, and Disagreement". *Philosophy of Religion*. ed. Paul Griffiths - Charles Taliaferro. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. "Roma Kanunu İle İslam Kanunu Arasındaki Münâsebetler". çev. Nafiz Danışman.
- Haserîzade Şeyh Mehmet Elif Efendi. *En-Nûru'l-Furkân Fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân =: Kur'ân Lügati*. ed. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı.
- Hizmetli, Mustafa. *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.

- İbn Zafer al-Makki Huccat al-din Muhammed b. Ali al-Ka m. *Sulvânu'l-Mutâ' fi 'Udâni'l Etbâ*. çev. Barış Doğru. Kırmızıkeci Yayınları.
- İbn-i Teymiyye Takiyüddin b. Abbas Ahmed. *Hisbe*. çev. Akyüz Vecdi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- İsfahani, Rağıp el-. *Müfredat*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı., 2012.
- Kallek, Cengiz. "Hisbe". 18/133-143. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe#1>
- Kavakçı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami Fakültesi.
- Kazıcı, Ziya. "Hisbe". 18/143-145. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998.
- Kureşi, Al-Din Muhammad Ibn Muhammada el-. *Ma'alim Al Qurba Fi Ahkam Al-Hisba*. çev. Reuben Levy. London: Cambridge University Press, 1938.
- LL.D, William Smith. *A School Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. New York: Harpers and Brothers Publishers, 1857.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hasan. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.
- Michael de Brauw. "A Glossary of Athenian Legal Terms". *agoranomos*. 2003. Erişim 26 Kasım 2020. http://www.stoa.org/demos/article_law_glossary@page=all&greekEncoding=UnicodeC.html#section_2,
- Mustafa, Barış. *Kelam'da Burhan Delili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Peterson, Jordan B. *12 Rules for Life: An Antidote to Chaos*. London: Allen Lane, 2018.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 11. Baskı., 2014.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi. *Miftahu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*. 1 Cilt. Beyrut, 2002.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. "Türk Standardları Enstitüsü Görevleri". *Türk Standardları Enstitüsü*. Erişim 26 Kasım 2020. <https://tse.org.tr>
- Turtuşı, Muhammed B. *Siracu'l- Mülûk*. Kahire, 2. Baskı., 2006, 158.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları, 1992.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. ed. Yaşar Çağbayır. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı.
- Zemahşerî, Maḥmūd ibn 'Umar ez-. *El-Keşşâf 'an Hakā'iki Ğavâmidî't-Tenzîl Ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhî't-Te'vîl: Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun. 6 Cilt. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı.